

„Nini!”
Tanulmányok a velünk élő
Kulcsár Péter tiszteletére

Szerkesztette:
Kasza Péter – Nagy Gábor

**ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR**

Miskolci Egyetemi Kiadó
2026

© 2026 Szerzők
© 2026 Miskolci Egyetemi Kiadó
© 2026 Országos Széchényi Könyvtár

ISBN 978-615-6835-25-3

OLÁH MIKLÓS HUNGÁRIÁJA¹

SZILÁGYI EMŐKE RITA

Oláh Miklós (1493–1568) humanista, esztergomi érsek és kancellár írásos munkásságáról szólva első helyen szokás szerepeltetni két nagyobb történeti művét: a *Hungariát* és az *Athilát*. Ennek minden bizonnyal nem csupán az az oka, hogy ezek a legjobban kidolgozott alkotásai, hanem az is, hogy már életében megindult e munkáinak a recepciója és kortársai igen sokra értékelték e két írását.

Úgy fogalmaztam, ezek a nagyobb történeti művei, tehát vannak kisebb terjedelműek is, mint például a *Chronicon breve*, az *Ephemerides*, vagy a *Catalogus episcoporum Strigoniensium*. E műfaji besorolás természetesen utólagos és teljesen önkényes – Oláh bizonyosan nem így tekintett ezen írásaira. A fennmaradt források alapján nem találni annak nyomát, hogy magára mint történetíróra (*historicus*) tekintett, s a tacitusi *sine ira et studio* elve is egészen távol áll munkásságától. Hogy meg akarta volna írni a magyarság, a Magyar Királyság, vagy egyáltalán: egy nagyobb nemzetiségi, felekezeti vagy politikai csoportosulás történetét, az is kérdéses. A két nagyobb lélegzetvételű történeti munka, a *Hungaria* és az *Athila* sajtó alá rendezői, Eperjessy Kálmán és Juhász László tettek a kiadásuk előszavában egy óvatos, de messzire vezető megjegyzést, hogy e művek olyan nagyobb történeti vállalkozás első darabjai voltak, amely végül nem készült el sohasem: „Oláh ugyanis a magyarság teljes történetét meg akarta írni (A 3, 18), aminek az első része a *Hungaria*, a második az *Athila* volt, majd végül elállt ettől a tervétől (A 17, 12).”² Az idézett részletekben Oláh így ír: „Ezzel a külsővel [ti. a hunok] minden népnek félelmére voltak, és a hunok Taksony fia, Géza fejedelem idejéig (*akiről, mint Magyarország többi fejedelméről és királyáról is, ha alkalom adódik, talán másutt beszélünk majd*) ezt a divatot minden hadjáratukban megtartották.”³ Majd a mű vége felé így kanyarodik vissza a történetírói tervekhez: „Nekünk azonban nem feladatunk, hogy a históriát Athila király halálán túl a jelenig kövessük, a hátralevők megírását azokra hagyom, akik-

¹ E tanulmány a készülő Oláh Miklós-monográfia egyik fejezete. Mind a tanulmány, mind a monográfia az MTA-BTK Lendület Humanista Kánonok és Identitások Kutatócsoport támogatásában készül(t). Ezúton mondok köszönetet Tóth Gergelynek, hogy a kéziratot értékes megjegyzéseivel jobbá tette.

² „Olahus enim historiam Hungarorum totam conscripturus erat (A 3, 18), cuius pars prima Hungaria, secunda Athila fuerunt; hoc consilio autem mox destitit (A 17, 12).” A rövidítés feloldása: az *Athila* 3. könyvének 18. caputja és a 17. könyvének 12. caputja. OLAHUS 1938, IV.

³ OLÁH 1977, 336., kiemelés tőlem (SzER). „Hos ornamentis populis omnibus terrori erant, quem Hunni cultum usque ad tempora Geysae ducis filii Toxon (de quo et aliis etiam Hungariae ducibus ac regibus, si per occupationes licebit, alias forte dicemus) in omnibus suis expeditionibus servarunt.” OLAHUS 1938, 39.

nek idejük, tehetségük több van, mint nekem.”⁴ A két szöveghelyet olvasva úgy tűnik, hogy a kritikai kiadás készítői az első szövegrészletet helyezték fókuszba és ez alapján Oláh valamiféle nagy történeti munkát, sorozatot akart készíteni – ez az állítás aztán a szakirodalomban Eperjessyre és Juhászra hivatkozva rendre visszatérő alapvetés lett.⁵ S valóban, a két mű olvasható egy nagyobb koncepció bevezető részeként: a *Hungaria* első három fejezete tulajdonképpen egy magyar genezis kezdete, ami után beékelődik egy chorographia, majd az őstörténet folytatódik az *Athilában*, ami így a *Hungaria* első három fejezetének folytatásaként is érthető. A harmadik fejezet ugyanis így zárul: „Itt az idő, hogy a lehető legrövidebben belekezdjünk Magyarország általános leírásába.”⁶ Ezt tehát úgy lehet értelmezni, hogy nem az országleírás a fő témája, csak a történeti művek kötelező egysége: egy chorographia következik. A chorographia végén – ami egyszersmind a *Hungaria* befejezése is – azt írja: „Miután mindezt röviden és Magyarország termékenységénél szerényebben előadtuk, térjünk rá kitűzött tárgyunkra.”⁷ A kitűzött tárgy tehát a magyarok őstörténete volna, aminek kötelező eleme egy országleírás. De miért írt volna Oláh csak egy őstörténetet? Különösen úgy, hogy a módszer, amelyikkel az anyaghoz nyúlt, kísértetiesen emlékeztet Bonfini és Ransano módszerére. Úgy tűnik, valóban annak vagyunk a tanúi, hogy Oláh eljárás az annak a gondolatával, hogy egy nagy történeti munkában írja meg a magyarság történetét, menet közben azonban meggondolta magát, átfurmálódott a koncepciója és beírta a chorographiával ellátott őstörténeti munka megírásával.

Bár a két mű szervesen kapcsolódik egymáshoz, a külön olvasásuk és külön értelmezésük mellett több érv is szól: a műveket Oláh közvetlen környezetében is két önálló, egymástól független opusként/szöveggként olvasták és ő maga sohasem nyilatkozott úgy, hogy e műveit egy nagy történeti munka részeinek gondolná. A kapcsolódási pontok felkutatása immár nem a nagy történeti koncepció tézisére hivatott bizonyítani, hanem a szerző életművében szervesen előforduló összefüggéseket, szövegszerű azonosságokat, az írói profil jellegzetességeit tárja majd elénk.

A *Hungaria* Oláh talán legizgalmasabb, mai napig legtöbb kérdést és problémát felvető műve – ezek némelyikére talán sosem kapunk választ. Miközben számos olyan információ birtokában vagyunk, amely más művek esetében csak ritkán adatik meg – mint például a mű pontos datálása, vagy egy szerzői kézirat fennmaradása –, ugyanakkor ezen adatok és tények ismerete révén mégsem kapunk megnyugtató válaszokat a vizsgálódás során felvetődő néhány kérdésre.

⁴ OLÁH 1977, 388. „Non tamen est instituti nostri historiam ultra Athilae mortem in praesentia producere, quam sequentem his, qui me plus ocii et virium habent, relinquo describendam.” OLAHUS 1938, 71.

⁵ KARDOS 1955, 314.; FODOR 1990, 9. Már a kritikai kiadás előtt is voltak, akik a két művet egy koncepció, sőt egy mű két részének vélték, lásd HUNFALVY 1891, 38. Neagu is a két mű egysége mellett érvel, lásd NEAGU 2003, 14. és később.

⁶ OLÁH 2000, 16. „Nunc res admonet, ut brevissime, quam fieri poterit, descriptioni Hungaricae generali manum admoveamus.” OLAHUS 1938, 6.

⁷ OLÁH 1977, 51. „His a nobis brevius modestiusque, quam Hungariae est fertilitas, expositis rem iam institutam adgrediamur.” OLAHUS 1938, 34.

Kézirati hagyományozódás és kiadástörténet

A *Hungariának* ma két kézirata ismert, a bécsi (V)⁸ és a kölni (K).⁹ Egyik sem autográf, azonban korántsem egyenértékű szövegtanúk. A bécsi ugyanis, bár csonka (a végén egy lap kiszakadt, vagy sokkal inkább: kitépték), de autográf javításokat tartalmaz, és ez a kézirat már a kritikai kiadást sajtó alá rendezők, sőt, egy korábbi kiadás készítőjének is rendelkezésére állt, ezért mindenféleképpen prioritást élvez(ett) a recepciója. Ezenkívül a kritikai kiadás (e) elkészülte előtt két teljes kiadásról van ismeretünk: az *editio princeps*et (b) Bél Mátyás jelentette meg 1735-ben egy ma már ismeretlen kézirat (x) alapján, majd nem sokkal később, 1763-ban Kollár Ádám Ferenc is elkészítette saját kiadását (t) a bécsi kézirat (V) alapján, de mivel a csonka, hiányzó részt Bél kiadásából pótolta, lényegében kontaminált. Van egy, az *editio princeps*nél is korábbi kiadás, ami részleteket közölt a szövegből: ez Szentiványi Márton *Dissertatio*ja 1699-ből. A kölni (K) kéziratot Fodor István csak 1990-ben fedezte fel, így e szövegtanú teljesen kimaradt a korábbi recepcióból. Bél kiadása tartalmazza a ma ismert legteljesebb szöveget, Eperjessy és Juhász pedig, akik a kiadásuk előszavában azt állították, hogy ők alapvetően a V szövegét vették alapul, lényegében ugyanúgy jártak el, mint Kollár, aki a V alapján készített kiadását az *editio princeps*szel egészítette ki.

A mű ma ismert kéziratos és nyomtatott forrásai tehát a következők:

V – 1536 (?) Bécs, ÖNB, Cod. Lat. 8739. Egykorú kézirat, autográf javításokkal.

K – 1631. Köln, Erzbischöfliche Diözesan- und Dombibliothek, Hs. 293.

sz – 1699. (Excerpta) Martinus Szentivány: *Dissertatio paralipomenonica rerum memorabilium Hungariae ex parte prima decadis tertiae*. Tyrnaviae: Typis Academ. per Joan. Andream Hörmann, 1699, passim.

b – 1735. (Editio princeps) Matthias Bel: *Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium*. Posonii: Typis Ioannis Roxer, 1735. Bél az x kéziratból adta ki, ami V másolata, de már elveszett.

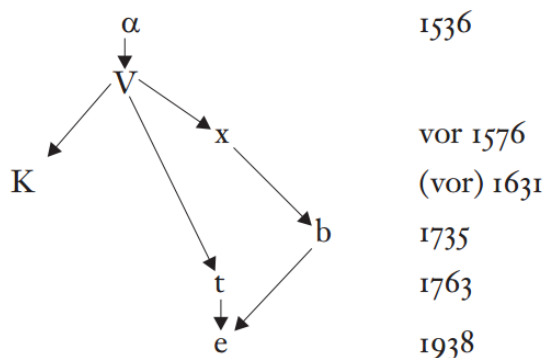
t – 1763. Nicolai Olahi metropolitanae Strigoniensis Hungaria et Atila sive de originibus gentis, regni Hungariae situ, habitu, opportunitatibus et manu emendato coniunctim editi. Vindobonae: Typis Ioannis Thomae Trattner Caes. reg. aulae typogr. et bibliop., 1763.

⁸ A kéziratok és nyomtatványok rövidítéseit a kritikai kiadásban használt rövidítések szerint írom, kivéve a kölni kéziratot, melyre értelemszerűen K-ként hivatkozom. Lásd OLAHUS 1938, V–VI. Bár latin esetében inkább C, Colonia Agrippae, hiszen a bécsi sem W, hanem V.

⁹ A *Hungaria* kézirati hagyományozódásáról írtam már korábban: SZILÁGYI 2014. E tanulmányomhoz később Tóth Gergely tett javító megjegyzéseket, ezért itt már az ő javításaira támaszkodva mutatom be a mű keletkezéstörténetét és recepcióját. Ld. TÓTH 2019.

Az eredeti kézirat (α) – már amennyiben beszélhetünk egy kéziratról – természetesen elveszett. A kétkedő szavaink nem csupán annak szólnak, hogy a lassan fél évezrede készült kéziratnak nem sok esélye volt fennmaradni, hanem a dolgot bonyolítja, hogy a műnek nem egy variánsa készült és lehetséges, hogy Oláh maga is sokszorosította a szöveget. De ne szaladjunk előre! A ma ismert legkorábbi, azaz a V kézirat egy glosszája szerint: „Ezeket 1536. május 16-án írtam Brüsszelben, amikor a felséges Mária királynő [...] titkára és tanácsosa voltam.”¹⁰ A bejegyzés autográf és ennek köszönhetően a kézirat (és a mű első változatának) születését erre a dátumra szokás tenni. Hogy a bejegyzés mikor készült, arra még visszatérek, mert ennek lesz jelentősége. Mindenesetre Eperjessy és Juhász szerint ez a kézirat az eredeti kéziratnak (α) egy másolata és e másolat elkészülte után (legalább) egy másik másolat (x) is készült a V-ről. Időközben mind az eredeti (α), mind az *editio princeps* alapját képező kézirat (x) elvesztek, utóbbi azután, hogy Bél a kiadását 1735-ben elkészítette belőle.

A bécsi kézirat (V) 1576-ban, tehát nem sokkal Oláh 1568-ban bekövetkezett halála után a bécsi udvari könyvtárba (*Hofbibliothek*) került.¹¹ Hogy már akkor is csonka volt-e vagy sem, arról nincs tudomásunk. A kölni kézirat (K) 1631-ben készült, akkor másolták le a V-ről, amely akkor már bizonyosan csonka volt, minthogy a K ugyanott végződik, ahol a csonka V. Ez azt jelenti, hogy legkésőbb 1631-ben, de valószínűleg már sokkal előbb szakadt ki a mű befejező része, vagy tépték ki. Az eddigiek alapján e stemma rajzolható meg a kézirati hagyományozódásról:¹²

Ha egy pillantást vetünk erre a stemmára, úgy tűnik, minden rendben van. Azonban, ha a kéziratokat a hiányosságaikkal szemügyre vesszük, nyugtalanító kérdések sora vetődik fel. Hogyan lehetséges, hogy egy mű egy teljes változata két évszázadon át lappangott, majd miután az *editio princeps* szövege ez alapján készült, nyomban el is tűnik egy emberöltőn belül? Másképpen: miért csupán Bél kiadásából ismerjük az

¹⁰ „Haec scripta a me fuere Bruxellis 16. Maii anno 1536, dum essem serenissimae reginae Mariae [...] a secretis et consiliis.” OLÁHUS 1938, 76.

¹¹ UNTERKIRCHER 1976, 77.

¹² A stemmáról készült kép eredetileg egy német nyelvű tanulmányban jelent meg, azért szerepel benne *vor* az *előtt* helyett, lásd SZILÁGYI 2014, 70.

egyetlen teljes változatot? Ha e kérdést teljes mértékben nem is tudom megválaszolni, de legalább a válaszok utáni kutakodással közelebb juthatunk célunkhoz. Úgy vélem, hogy a megoldás a csonka változatokban, azaz az azokat megőrző kéziratokban és azok hiányaiban keresendő.

Az alábbi vizsgálatban a K kézirat ismét kimarad a vizsgálatból, mivel az a V egy másolata. Annál inkább górcső alá kell azonban venni a V kéziratot. Ez a kézirat szintén másolat, még ha egy korai és az eredetihez közel álló másolat is. Eredetileg 32 lapot tartalmazott, ezek közül az utolsót valamikor egy ismeretlen személy kitépte. Bélnél 19 fejezet olvasható, míg a ma ismert kéziratokban (V és K) 18 és egy fél. A részlet, amely ilyenképpen hiányzik a kéziratokból, és amelyet csak Bél kiadásából ismerünk, az egész mű leginkább zavarba ejtő jelenetét tartalmazza. Itt ugyanis „Simánd falu (Arad vm.) furcsa lakóiról van szó”,¹³ akiknek mind van valamiféle testi deformitása (vakok, süketek, nyomorékok stb.), az egész környéket járva koldulnak, közben pedig adómentességet élveznek, ráadásul egy saját(os) nyelvet, az ún. „vakok nyelvét” (*lingua caecorum*) beszélnek.¹⁴

A simándiakról szóló fejezet sokak nemtetszését válthatta ki, ezért Fodor István szerint az utolsó lapot már maga Oláh is eltávolíthatta, tehát Oláhnak az lehetett a terve, hogy a művet részben vagy teljesen átírja.¹⁵ Sokkal életszerűbb azonban az az elgondolás, amelyet Tóth Gergely írt le Kollár előszavára hivatkozva.¹⁶ E szerint – a V kézirat nem csupán a *Hungariát*, hanem az *Athila* kéziratát is tartalmazta, erre egyik bizonyosság a V kézirat 2r-ján olvasható cím: *Athila seu Hungaria*. A 32. lapon a rectooldalon a 19. fejezetből a kézirat betűméretével és sortávjaival számolva körülbelül féloldalmi szöveg szerepelhetett, s azután nyomban, vagy a 32v-n elkezdődhetett az *Athila*. Közismert tény, hogy az *Athila* editio princepsét Zsámboky János készítette el és Johannes Oporinus nyomdájában jelent meg 1568-ban, nem sokkal Oláh halála után. Elképzelhető tehát, hogy a szerző által is javított *Athila*-kéziratot vagy maga Oláh tépte ki és küldte el Zsámbokynak, aki aztán továbbította Oporinusnak, vagy Zsámboky tépte ki és küldte el Oporinusnak.¹⁷ Nála aztán, ahogyan az lenni szokott, „a nyomda megette a kéziratot”. Mindenesetre amennyiben ez így történt, a *Hungaria* V kézírata már 1568-ban meg lett csonkítva, így 1576-ban csonkán került be a *Hofbibliothek*ba. A V kézirat teljes és csonka változatát innentől a félreértések elkerülése végett érdemes V¹ és V² jelöléssel megkülönböztetni.¹⁸

¹³ FODOR 1987, 49.

¹⁴ OLAHUS 1938, 34. A simándi részlet kapcsán összefoglaltam a lehetséges magyarázatokat, lásd SZILÁGYI 2017.

¹⁵ FODOR 1987, 68.

¹⁶ TÓTH 2019, 127–128.; KOLLARIUS 1763, 2v–3r.

¹⁷ Ezt a lehetőséget már Kollár is felvetette, lásd KOLLARIUS 1763,)(3. Hasonló volt a helyzet Caspar Ursinus Velius történeti munkájának egy kéziratával: a Wolfgang Lazius által szerkesztett és előkészített Velius-kéziratot minden bizonnyal Kollár Ferenc Ádám tépte ki a ma ismert bécsi kódexből (ÖNB, Cod. 7688), mikor a szöveget kiadta, majd a kéziratot ebben az esetben is „megette a nyomda”, lásd KASZA 2025, 41.

¹⁸ A megkülönböztetést Tóth Gergelytől vettem át, lásd TÓTH 2019, 129.

Az Eperjessy–Juhász-féle kiadás óta tényként kezelik, hogy Bél a kiadását az x kézirat alapján készítette (ami a V¹ egy másolata), e teóriát pedig mindenki kritika nélkül elfogadta. A V² kézirat 1576 óta a bécsi udvari könyvtárban volt, ahol a K kézirati másolat készült 1631-ben. Ha egy teljes kézirat rendelkezésre állt volna a bécsi udvari könyvtárban, akkor azt másolták volna le a csonka V² helyett. Ezért azt gondolom, hogy 1631-ben nem volt teljes szöveget tartalmazó *Hungaria*-kézirat a Hofbibliothekban. De akkor honnan szerezte Bél a teljes változatot tartalmazó kéziratot a kiadásához?

Mielőtt ennek a kérdésnek a megválaszolására rátérnék, egy nagyon rövid kitérőt kell tennem. Ugyanis nem Bél volt az első, aki felfedezte Oláh Miklós *Hungariáját*, hanem Szentiványi Márton. A nagyszombati jezsuita tudós *Dissertatio paralipomenonica* című, 1699-ben megjelent művében sokat idézte Oláh *Hungariáját* Magyarország leírásához. Az idézetek arra utalnak, ahogyan ezt Tóth Gergely meggyőzően feltárta, hogy Szentiványi a V² kéziratot használta, ami akkor már az összes ma ismert emendációt tartalmazta. Bél Szentiványi munkájából értesült egyáltalán a *Hungaria* létezéséről és *Prodromus* című, 1723-ban megjelent művének előszavában már arról ír, hogy ő is szeretné a *Hungariát* felhasználni az országleírásához.¹⁹

A *Prodromust* olvasva Jacopo Facciolati (Jacobus Facciolatus), padovai professzor 1725-ben tollat ragadott és tájékoztatta Bélt, vagy inkább annak sógorát, Andreas Hermannnt, hogy neki tudomása van arról, hogy az esztergomi jezsuita kollégiumban sok szép Oláh-kéziratot őriznek, közöttük lesz talán a magyarok dolgairól írt feljegyzése is, ami Bélt érdekelhetné.²⁰ Bél 1731-ben egy ismeretlen jezsuitának így írt: „Különösen azokban a kéziratokban lelem a kedvemet, amelyek még nem lettek kiadva. Bárcsak Oláhnak, az esztergomi érseknek és igen művelt férfinak a Magyarországról írt kommentárjára, amit Szentiványi atya is idéz, szert tehetnék! Jacobus Facciolatus, a teológia doktora és a padovai szeminárium igazgatója, az olaszok közt is a legékesebben szóló úgy 5 évvel²¹ ezelőtt levélben tudatta velem, hogy a kommentárból őriznek egy példányt az esztergomi jezsuita kollégiumban. Ha ez így van, kérem, főtiszteltendő méltóságod, hogy tudassa velem.”²²

¹⁹ Uo., 128.

²⁰ Lásd Facciolati levelét Andreas Hermannhoz, 1725. április 5. (Ep. 84.): „Accepi a viro quodam fide digno multa et pulcherrima manuscripta Nicolai Olahi custodiri in Collegio Jesuitarum Strigoniensium, inter quae fortasse erunt Adversaria Rerum Hungaricarum.” *Jacobi Facciolati...* 1765, 161.

²¹ A latinban *lustrum* szerepel, ami 5 éves intervallumot jelöl, de valójában itt inkább 6 évről van szó.

²² „In primis delector manuscriptis, et quae lucem nondum viderunt. Vtinam Olahi, Archiepiscopi Strigoniensis Summi, et Doctissimi Viri, Commentaria de Hungaria, quae passim citat Pater Szentiványi, in rem meam vertere possim! Jacobus Facciolatus, Sacrae Theologiae Doctor, et Seminarii Patauini Director, Italorum facile eloquentissimus, ante hoc lustrum me per Litteras docuit, eadem in Collegio Jesuitarum Strigoniensium adseruari. Hoc si est, vellem doceret me Admodum Reuerenda Dignitas Vestra.” Bél Mátyás levele egy ismeretlen jezsuitához, 1731. (Ep. 409.), lásd SZELESTEI N. 1993, 227.

Nem világos, hogy Bél megkapta-e a kéziratot, azonban a kiadását végül nem ez alapján készítette el.²³ Kapott ugyanis egy másik kéziratot, sokkal bonyolultabb úton. A kiadása előszavában elmeséli, hogy neki Zitkovszky István, királyi ügyész adta, aki Barinay Ferencről kapta, aki pedig a saját írnokától szerezte a példányt. A kézirat provenienciája nem követhető tovább: az írnok állítólag a bolhapiacon vagy a sajtpiacon vette.²⁴ Tóth szerint ez inkább úgy hangzik, mintha Bél valójában el akarta volna titkolni, milyen úton jutott a szöveghez. Mindenesetre Zitkovszky és Barinay Bélnek a pozsonyi és bécsi adminisztrációs körébe tartoztak, úgyhogy a kéziratot is nagyjából ide lokálhatjuk. És ezen a ponton azt is rögzítenünk kell, hogy nem sokkal ezután már sem a Facciolati-féle kézirat,²⁵ sem a Zitkovszkytól beszerezett példány – amelyet valószínűleg csak kölcsön, másolás céljára kapott kézhez Bél, így a hagyatékában se találni nyomát – nem állt Kollár rendelkezésére.

Milyen kézirat volt azonban, amelyből végül Bél az *editio princeps*et elkészítette? Haladjunk újra végig az elejétől a kézirati hagyományozódáson! Oláh 1536-ban befejezte a *Hungaria* első változatát, ennek kézírata az ismeretlen α . Az erről készített másolatot (V^1) saját kezűleg végigjavította, így ez a kézirat egyszerre tartalmazta a korai és a későbbi variáns szövegét.²⁶ A ma már ismeretlen x kézirat Eperjessy–Juhász szerint a V másolata volt – azaz mi úgy mondanánk, a V^1 másolata volt, ugyanis a mű teljes szövegét tartalmazta. A V^1 kézírata valószínűleg 1568 körül meg lett csonkítva, ez lesz a V^2 , ami egyszerre tartalmazza a korai és kései variánst, azonban a 19. fejezete már hiányos. Tóth szerint a V^2 -ről készülhetett egy köztes másolat is (y), és erről készült a K kézirat, ami a kései variánst tartalmazza és csonka. A V^2 -ről egy másik feltételezett másolaton (z) keresztül készülhetett el Szentiványi kivonatos munkája (sz). Az x kéziratból dolgozott Bél, ami még a teljes, azaz nem csonkított szöveget tartalmazta. Aztán majdnem három évtizeddel később Kollár jobb híján a V^2 , azaz a csonka és kései változatot tartalmazó kéziratot kontaminálta a b kiadással. Így nézne ki Tóth Gergely szerint a stemma kiegészítve a Szentiványi-féle kiadással és jelezve, hogy a V csonka lett időközben:²⁷

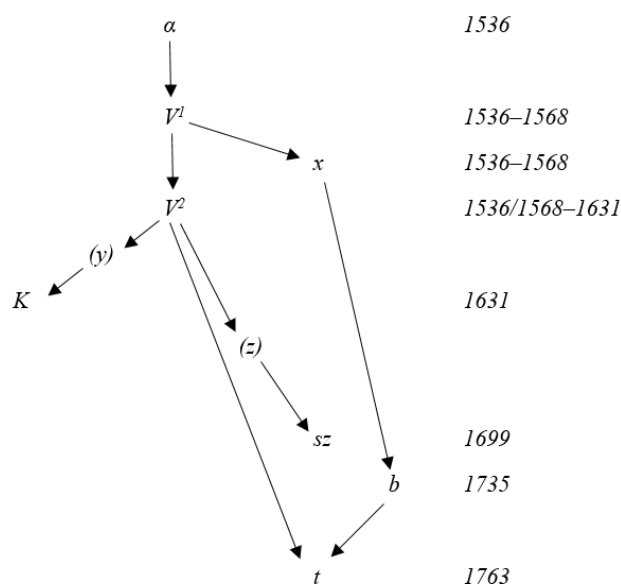
²³ A 2014-es cikkemben tévesen azt állítottam, hogy Bél a Facciolati-féle úton szerzett kéziratból készítette a kiadását, de Tóth Gergely szerencsére tisztázta ezt a kérdést is tanulmányában.

²⁴ BEL 1735,)(2.

²⁵ A kézirati katalógust lásd: ELTE EK, *Catalogus Librorum in Bibliotheca P. P. Jesuitarum Strigoniensium*, J 98/2.

²⁶ Erről bővebben és példákkal lásd KASZA, 2019.

²⁷ Ezt a stemmát Tóth készítette, csak az ő rajzán a Kollár kiadásánál t helyett k szerepel. TÓTH 2019, 130.

Amennyiben Oláh egyetlenegy kéziratot készített volna az eredeti változathoz, ez a stemma plauzibilis lenne. A levelezését olvasva azonban felmerül a kérdés, hogy Oláh vajon készített-e több példányt az első változathoz (is) és ezeket köröztette barátai közt, vagy egyetlen munkapéldány járt kézről kézre? Conrad Wackers (Conradus Goclenius), Pieter Nanninck (Petrus Nannius) és Frans van Cranevelt (Franciscus Craneveldius) kezében járt a *Hungaria* szövege,²⁸ Wackers ráadásul javaslatokat is fűzött a mű javításához: „... megjegyzeteltem, de csak kissé és nem azért, mintha számomra úgy tünne, hogy ezeket meg kéne változtatni, hanem hogy bizonyítsam, hogy végigolvastam a könyvet.” – Sajnos azonban a Wackers által kommentált kézirat, azaz a corrigendája ma nem ismert.²⁹ A példányok kérdésére még a mű recepciója kapcsán visszatérek.

Azt nem tudjuk biztosan, hogy Oláh sokszorosította-e a művét, az azonban bizonyos, hogy a művet folyamatosan javította, aminek eredményeképpen különböző szerzői variánsok éltek egymás mellett egy időben. Például a Tisza leírását egészen megváltoztatta (IV. fejezet), és számos más helyen is változtatásokat eszközölt a szövegben, amit a V kéziratban jól nyomon követhetünk. A Tisza leírása a V kéziratban először így szerepelt: „A Tisza, mely a másik háromhoz viszonyítva halban jóval gazdagabb, a Kárpát-hegység keleti lábainál ered, majd sok, mind az úgynevezett Felső-Magyarországról, mind Dáciából eredő hajózható folyó gyarapítja, aztán, mint

²⁸ OLAHUS 2022, 228., 222–236. (Ep. 580., 586., 589., 591. és 592.) Fodor István szerint akár tucatnyi másolat is keringhetett, FODOR 1990, 50.

²⁹ „Adnotavi quaedam, sed pauca, non tam quod mihi magnopere videantur mutanda, sed ut facerem fidem perfecti libri.” Conrad Wackers Oláhhoz, Leuven, 1537. június 1. (Ep. 586.) OLAHUS 2022, 228.

fentebb mondtuk, nem messze Titel és Szalánkemén mezővárosoktól Taurunum alatt, amit most Nándorfehérvárnak hívnak, ömlik bele a Dunába.”³⁰ Aztán Oláh saját kezűleg módosította ezt a szakaszt, még hozzá úgy, hogy a főszöveg nagy részét kihúzta és a margón jegyezte le az új változatot: „A Tisza, mely a másik háromhoz viszonyítva halban jóval gazdagabb, a Máramarosban ered csekélyke forrásból, de csaknem ugyanazon a helyen fakadt öt patak növeli, majd aztán még sok, mind az úgynevezett Felső-Magyarországról, mind Dáciából eredő hajózható folyó gyarapítja, ahogy azt lentebb elmondjuk, Szalánkemén mezőváros alatt ömlik bele a Dunába.”³¹ Bár a változtatás tartalmilag nem túl jelentős, azt azonban jól mutatja, hogy Oláh időközben tovább gyűjtötte az információkat és a legfrissebb tudása szerint javította, aktualizálta a szöveget. Legyen szó arról, hogy a Tisza épp hol ered, vagy arról, hogy a visegrádi vár kapujába történetesen nem akármilyen fákat, hanem füzeket ültettek.³² Ezen autográf javítások pedig egy új variánst hoztak létre, mely a korábbtól elkülönült. Így aztán az a nagyon különleges helyzet állt elő, hogy a V kéziratnak egyrészt megkülönböztethetjük a teljes (V¹) és a csonka (V²) változatait, de ugyanakkor valamiféle módon azt is el kéne különítenünk, hogy a kéziratban olvasható legalább két különböző variáns közül épp melyikről beszélünk: a korai vagy a későbbi variánsról? A javítások alapján egyébként úgy tűnik, hogy Oláh nem egyszer nyúlt hozzá a V kézirathoz, hanem számos alkalommal, de ezek időbeli rétegei már nehezen felfejthetőek. Amit biztosan ki lehet következtetni, az az alábbiakban foglalható össze.

Oláh autográf javításai többnyire pontosítások, vagy legalábbis frissebb értesülései alapján készített javítások, betoldások. Bizonyos javítások olyan adatokat tartalmaznak, melyek segíthetik a javítás, módosítás datálását. Ezek közül a leggyakoribbak azok az egyértelmű esetek, amelyeknél Oláh a saját birtokai kapcsán jegyez meg valamit. Így például Lánzsér vára onnantól kezdve lesz érdekes számára, hogy 1553-ban megvette.³³ Az első változat megírásának idején nem volt szóra érdemes a soproni táj bemutatása során, azonban a későbbi változatba bekerült: „Sopronon túl dél felé fekszik Lánzsér vára.”³⁴ A külső érvek is sokat tudnak segíteni a datálásban. Például egy helyen ezt toldja be: „[m]inap írta nekem Gerendi Miklós erdélyi püspök, hogy egy

³⁰ ÖNB Cod. 8739, 7r. „Tibiscus aliis tribus longe piscosior ducit ortum ex occidentalibus Carpati montis radicibus. Qui multis aliis auctus, superioris, ut vocant, Hungariae et etiam Daciae fluminibus navigabilibus, non longe, ut superius dictum est, a Titulio et Salonkemen oppidis, infra Taurunum, quod Nandoralba nunc dicitur, in Danubium influit.”

³¹ OLÁH 1997, 18. „Tibiscus aliis tribus longe piscosior ortum in Maromarusio habet humili ex fonte. Ad prope eadem loca quinque rivulis ortis augetur ac multis postea tum superioris, ut vocant, Hungariae, tum etiam Daciae navigabilibus, ut infra dicitur, auctus fluminibus, sub Salon Kemen oppidum in Danubium influit.”

³² ÖNB Cod. 8739, 8v. Az első változatban *arbores* szerepel, amit Oláh később *salices*-re javít.

³³ Ez egyébként olyan fontos esemény volt számára, hogy a naplójába is feljegyezte. 1553. július 11.: „Emi arcem Lanser.”, lásd KOVACHICH 1798, 96.

³⁴ OLÁH 2000, 27. „Ultra Sopronium ad meridiem est arx Lanser.” – OLÁHUS 1938, 14. A kéziratot lásd: ÖNB Cod. 8739, 13r.

ilyen aranyrög birtokába jutott.”³⁵ – mivel Gerendi 1540-ben elhunyt, ezért ennek a betoldásnak ez a *terminus ante quem*je. A XIV. és a XVI. fejezeteket gyakorlatilag teljesen újraírta a lapszélén, itt azonban semmiféle fogódzónk nincs arra vonatkozólag, hogy mikor és miért módosította a szöveget. Kasza Péter, akinek a *Hungariáról* mint chorographiáról szóló cikkét még alább bővebben fogom idézni, e betoldások kapcsán megjegyzi, hogy igen gyakori, hogy olyan településneveket szűrt be később a szövegbe, amelyek nem szerepeltek Lázár deák térképén.³⁶ Általánosan elfogadott nézet, hogy Oláh úgy írta a *Hungariát*, hogy a térkép előtte feküdt – az azonban, hogy olyan települések neveit is beszúrta később, melyeket a térképről nem ismerhetett, csakis a saját tudására hagyatkozhatott, szintén eltávolítja az első változat megírásától e későbbi betoldások időpontjait.

De hogy mennyire sötétben tapogatózunk, amikor a későbbi variánsok keletkezését szeretnénk datálni, arra álljon itt egy ékes példa. Említettem, hogy a V kézirat első oldalán, az ajánlóvers melletti margón szerepel Oláh saját kezű bejegyzése, amit most csonkítás nélkül közlök: „Ezeket 1536. május 16-án írtam Brüsszelben, amikor a felséges Mária királynő, Lajos magyar király özvegyének, Károly és Ferdinánd császárok húgának titkára és tanácsosa voltam.”³⁷ A kéziratban a lapszélén lévő szövegdő betűk nem mindig jól olvashatók, talán ennek tudható be, hogy a kritikai kiadás készítői az *imperatorum*, azaz a császárok többes genitívus alakját *Hungarorum*nak olvasták.³⁸ Így aztán nem tűnhetett fel nekik, hogy Oláh nem csupán V. Károlyt, hanem Ferdinándot is császárnak nevezte! Ferdinánd csak bátyja halála után, 1556-ban lett császár, sőt, hivatalosan csak 1558. március 15-től, így ez a kis megjegyzés arra adhat alapot, hogy azt gyanítsuk, Oláh 1556/1558 után is belevitatta a *Hungaria* kéziratába. De hogy ezt se vehessük teljesen biztosnak, gyorsan megjegyzendő, hogy nagyon ritkán előfordult más író-költő esetében is, hogy hízelkedés céljából császárnak nevezték Ferdinándot már jóval korábban. Így tett Tranquillus Andronicus is, aki 1541-ben, Buda elestét követően egy beszéde ajánlóversének ezt a címet adta: *Eiusdem Tranquillus de caesaribus Romanorum invictissimis, Carolo et Ferdinando*.³⁹ A két eset több tekintetben is különbözik: egyrészt Tranquillus Andronicus a költői caesar alakot használta és megelőlegezte Ferdinándnak, míg Oláh bejegyzésében a két fivér *egyszerre* szerepel imperator-ként! Ez így, ha nem is unikális, de minden bizonnyal egy igen ritka használat, ami

³⁵ OLÁH 2000, 49. „Nuper scripsit ad me Nicolaus Gherendinus episcopus Transsylvanus frustum talis auri [...] se habuisse.” OLAHUS 1938, 33.

³⁶ KASZA 2019, 116.

³⁷ „Haec scripta a me fuere Bruxellis 16. Maii anno 1536, dum essem serenissimae reginae Mariae viduae divi Lodovici regis Hungariae, sororis Caroli et Ferdinandi [i]mperatorum a secretis et consiliis.” ÖNB Cod. 8739, 1r. Vö. OLAHUS 1938, 76.

³⁸ Megjegyzendő, hogy Fodor István is helyesen olvasta ki a jegyzetet, de ő se tulajdonított jelentőséget a szóhasználatnak, lásd FODOR 1990, 12.

³⁹ A kétsoros vers az *Oratio Tranquilli Andronici Dalmatae ad Germanos de bello suscipiendo contra Thurcos* (Viennae: Io. Singrenius, 1541.) címlapján szerepel. Bővebben lásd KASZA 2016, 40–49. Ezúton is köszönöm Kasza Péternek, hogy erre a jelenségre és erre a műre felhívta a figyelmem.

a datálást végső soron nem könnyíti meg. Ezért, bár biztosak nem lehetünk abban, hogy ez a bejegyzés és akár néhány javítás is 1556/1558 után készült, érdemes további példákat és bizonyítékokat keresni.

Az azonban biztos, hogy Oláh akár még 1536-ban, akár 1540-ben vagy épp 1553/1556/1558 után készítette el a későbbi variáns(oka)t, a *Hungariának* legalább két szerzői variánsát ismerjük. Azt látjuk ugyanis, hogy a V korai variánsának szövegét tartalmazza Bél kiadása, vagyis az x kézirat a V-ről még azelőtt készült, hogy Oláh saját kezűleg végigjavította volna.⁴⁰ Valószínűleg ekkor még V¹-ről van szó, már amennyiben elfogadjuk a tézist, hogy a V megcsonkítása, azaz a V² „születése” 1568 körül történt, akkor a csonkítást már a több variánst tartalmazó kézira-
ton végezték. A V²-ből dolgozó szövegkiadó Kollár pedig értelemszerűen az *ultima manus* elvét követte és ezért a szerzői javításokat tartalmazó későbbi variánst adta közre kiadásában.

Keletkezéstörténet, recepció és tartalom

Most, hogy már valamelyest ismerjük a *Hungaria* kéziratai hagyományozódásának a történetét, rátérhetünk a keletkezéstörténetükre, a recepciójára és a tartalmára. A szöveg műfajilag *chorographia*, azaz országleírás, egy, a korban viszonylag divatos szövegtípus volt. A műfajnak megvoltak az antik gyökerei (Pomponius Mela), ugyanakkor a földrajzi leírások mellett a leírás társadalompolitikai, kulturális vonatkozásai aktualizálásra adtak alapot. (Azaz nem csupán leírások születtek, hogy mi hol található, hanem egyúttal üzeneteket rejtettek el a szerzők műveikben.) A 15. században nagy sikere volt Enea Silvio Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa chorographiájának, az *Europa* című művének,⁴¹ amely külön fejezetet szentelt Magyarországnak, Oláh kortársai közül pedig Verancsics Antal valamikor 1538 és 1549 közt írt egy országleírást Erdélyről, Havasalföldről és Moldváról,⁴² illetve Georg von Reicherstorffer (ca. 1495–1554) az 1540–1550-es években írta meg chorographiáit Moldváról és Erdélyről.⁴³ Oláh *Hungariája* előtt is készültek chorographiák Magyarországon: Pietro Ransano, Antonio Bonfini és Brodarics István történeti munkáinak hosszabb-rövidebb részei országleírások voltak, azonban e művek közül egyik sem jelent meg nyomtatásban Oláh műve megírásáig, és egyik sem volt olyan részletgazdag, mint Oláh *Hungariája*, így a *Hungariát* az első igazi magyarországi chorographiának tekinthetjük.

⁴⁰ Ám ez is csak nagyjából igaz: ahogyan arra Tóth Gergely felhívta a figyelmet, a Bél által használt x kézirat számos kis és egy komolyabb ponton eltért a V korai változatától – legalábbis erre lehet következtetni a Bél által közölt szövegből –, amire csak az lehet a magyarázat, hogy Oláh (vagy valaki más?) javítást végzett az x másolat szövegében. TÓTH 2019, 131.

⁴¹ HECK 2001. Ugyanitt megjegyzendő, hogy a K kézirat Piccolomini *Historia Australis* című művének egy kéziratával együtt lett lemásolva és őrződött meg, ez is a két mű közti keletkezésbeli és/vagy az olvasók által létrehozott összefüggésre utal, lásd a kötet leírását: FODOR 1990, 16–19.

⁴² WRANCIUS 1944.

⁴³ Bővebben lásd FAZEKAS 2021, 196.; KASZA 2019, 108.; REICHERSDORFF 1994.

Hogy mi motiválhatta Oláht a megírására? A kérdésre feltehetően több válasz is adható. Amennyiben elfogadjuk, hogy a mű első variánsa 1536 májusában készült el, akkor Oláh már idestova öt éve tartózkodott Németalföldön. Ez elég hosszú idő ahhoz, hogy az ember megunja az állandó kérdezősködésre a válaszadást, hogy tudniillik honnan, miféle helyről jön? Miféle országban élt eddig? Ugyanakkor elég hosszú idő ahhoz is, hogy honvágyat érezzen, nosztalgiával gondoljon vissza az elmúlt élete helyszíneire és meg akarja ezt örökíteni. Mint jeleztem, a korábbi magyarországi chorographiák legfeljebb kéziratos formában terjedtek, de leginkább úgy sem, így bizonyosan nem számolhatunk jelentős recepciójukkal Leuvenben és Brüsszelben az 1530-as években. Oláh tehát érezhette úgy, hogy ezt az űrt neki kell betölteni, s ez a munka egyúttal egy kiváló belépő is lehet majd a humanista írói körökbe.

Nem tudjuk, mennyi ideig készült az első variáns, ugyanis arra vonatkozóan a levelezésében nincs adat, hogy mikor kezdte el a szöveget írni. Az első momentum, ahol szóba kerül a mű, a *Hungaria* hagyományos datálása után bő fél évvel későbbi. Conrad Wackers ugyanis 1536. november 10-én így ír Oláhnak: „Valamiféle szellem vagy inkább az irántad érzett tisztelet elrettent engem attól a feladattól, amit rám bízál. Ugyanis akárhányszor kezembe veszem a *Hungariádat*, amit azért adtál oda nekem, hogy végigjavítsam, mindannyiszor lelkem lefagy ettől a kötelezettségtől, különösen mivel keresetlen stílusod nem csak kristálytisztán kifejti magát a témát, hanem szemlélteti is, s ezért nem tartottam a mű méltóságához illőnek, hogy ezt a stílust néhány hely megváltoztatásával egyenetlenné tegyem. Ha ezt szeretnéd kiadni és a hazád tisztos állapotát ennek a leírásnak a fényével megvilágítani, gondom lesz rá, hogy nyomdahiba nélkül kerüljön a tudós olvasók kezébe.”⁴⁴ Bár Wackers szerint már nyomdakész volt a szöveg, a jelek szerint Oláh tovább dolgozott rajta, mert pár hónappal később Pieter Nanninck így ír: „Szeretném, ha a *Magyarország topográfiájában* tovább haladnál, amiből igen édes kóstolót mutattál nekem, hogy ami nincs a birtokunkban (ti. a műből), azt rajtad keresztül levelekben őrizhessük.”⁴⁵ A *Hungariának* tehát volt egy másik munkacíme is: *Topographia Hungariae*. Ha így lapozgatjuk a levelezés korábbi darabjait, két évvel korábbról már találunk arra utaló jeleket, hogy Oláh mintát vagy amolyan sorvezetőt keresett a munkájához. Cornelis De Schrijver 1535. július 27-én azt írja, hogy „küldöm neked ajándékképpen ezt az igen elmés könyvecskét a *Régi Róma*

⁴⁴ „Nescio, quis genius aut potius reverentia tui me deterret a provincia, quam mihi demandasti. Nam quoties sumo in manus tuam Hungariam, quam mihi castigandam tradidisti, toties animus ad illud munus velut obtorpescit, praesertim cum stilus ille tuus inaffectedatus rem ipsam clarissime non exponat modo, verum etiam oculis subiiciat, quem aliquorum locorum mutatione sibi inaequalem reddere non visum est e dignitate operis. Quod si decreveris edere et patriae honorem hac descriptionis luce illustrare, dabo operam, ut sine vitio a typographo exeat in manus studiosorum.” Conrad Wackers Oláhhoz, lásd OLAHUS 2022, 222. (Ep. 580.)

⁴⁵ „In *Topographia Hongariae* vellem te pergere, cuius mihi dulcissimum gustum prae buisti, ut, quod in ditione non habemus, per te in litteris retineamus” Uo., 226. (Ep. 583.)

topográfiájáról,⁴⁶ amiről Brüsszelben szó esett köztünk, hogy ha a várost, ami egykor a földkerekség úrnője volt, jelen állapotában nem is látod, távollétedben is mintegy a szemed elé helyezve megsejlelhesd...”⁴⁷ Az említett munka egyébként viszonylag új volt: 1534-ben jelent meg Lyonban.

Egyelőre arról se tudunk pontosabb részleteket, hogy hogyan készült a mű, de egy dologban közmegegyezés látszik a szakirodalomban: Oláh minden bizonnyal nem csupán saját kútforrásból dolgozott, hanem Lázár deák térképe előtte hevert az asztalon.⁴⁸ Ez egyébként magyarázat arra is, hogyan tudta Oláh a településeket tájanként ilyen minuciózusan felsorolni. De nemcsak olyan települések szerepelnek a műben, ami Lázár térképén rajta vannak, hanem a listát azon felül saját emlékei alapján is kiegészítette: ezekben az esetekben mindig erősen személyes jellegű az információ. Ilyen például, amint említettem, Lánzsér, valamint Dörgicse, amelyek az ő birtokai voltak, tájolásukhoz nem volt szüksége térképre.

A kötet élén egy ajánlóvers áll, amely megtalálható Oláh verses gyűjteményében, az Oláh-kódexben is. Az *Ad lectorem* címet viselő, 18 disztichonból álló költemény teljesen hagyományos klisékből épül fel: excusatiók sora követi egymást, amiért a szerző nem elég művelt, nem elég kifinomult, és a távolság miatt nem álltak rendelkezésre azok az anyagok, amelyek alapján pontosabban írhatott volna. Mentegetőzése azonban csak egy humanista póz: miközben eltávolítja magát az antik szerzőktől, éppenséggel hozzájuk kapcsolódik.

Ezt követően olvasható a 19, egészen eltérő hosszúságú fejezetekre osztott mű. Az első három fejezetben a hunok őstörténetét adja elő, és itt néhol megnevezi forrásait – mint például Pompeius Trogust és Pliniust –, de általában elhallgatja a nevüket. Sokat idézett hibája, hogy Jordanes nevét sem tudja helyesen leírni – ami nem olyan meglepő, ha nem olvasta, csak áttételesen, Enea Silvio Piccolominin keresztül ismerte. Említ azonban egy bizonyos krónikát: a Thuróczy Krónikát valószínűleg ismerte és használta, és további biztos forrásaként kell megneveznünk Piccolomini már említett művét is. A negyedik fejezetben kezdi meg a tulajdonképpeni országleírást: térképészeti pontossággal adja meg az ország fekvését, majd kezdi felosztani tájegységekre a négy nagy folyója, a Duna, Tisza, Dráva és Száva mentén. Az első rész (5–8. fejezet), amit ismertet, lényegében a Dunántúl, ezen belül is majdnem egy egész fejezetet szentel Budának, mint királyi központnak. Aztán szépen sorban halad: Székesfehérvár, Visegrád, Esztergom bővebb kifejtést kapnak, a legtöbb város azonban csak rövidebb leírással (Sopron, Győr) és főként felsorolás jelleggel kerül említésre. A második részt (9. fejezet) a Dráva és a Száva határolja, illetve a Száván túl az Alpokig nyúlik, Szlavónia, a Szerémség – mindezeket a területeket csupán egy fejezetben tárgyalja szerzőnk. A harmadik rész (10–11. fejezet) a Duna–Tisza között mutatja be: Pest, Vác, Nagyszombat és Pozsony, a bányavárosok, Szepesség, Tokaj

⁴⁶ Ioannes Bartholomaeus Marlianus: *Topographiae antiquae Romae*. Lugduni: apud Seb. Gryphum, 1534.

⁴⁷ „Mitto tibi dono hunc lepidissimum sane libellum de Topographia veteris Romae, de quo inter nos Bruxellae fuit sermo, ut si eam urbem orbis olim dominam praesens non videris, nunc absens velut ob oculos positam contuearis...” OLÁHUS 2022, 185. (Ep. 544.)

⁴⁸ KASZA 2019, 109–116.

környéke, Diósgyőr, Eger, Kalocsa ismét közepesen bő kifejtést kapnak. A negyedik rész, a Tiszántúl, ami magában foglalja Erdélyt, Moldvát és Havasalföldet is, igen-csak fontos szerepet tölt be Oláh országleírásában: terjedelmileg a mű több mint egy-negyedét teszi ki (12–17. fejezet). A részletes földrajzi leírásokon hosszabban mutatja be a szász városokat, különösen Nagyszeben, majd az összes többi kisebb tájegységet, mint amilyen a Szamosköz, a Szilágyság stb., bekezdésekbe szedve, csupán felsorolás jelleggel. A négy rész ismertetése után megkezdí a sommázást: a Magyar Királyság, mint tejjel-mézzel folyó Kánaán. Míg az utolsó előtti (a 18.) fejezetben az országban való bő termésről ad hírt (gabona, bor, gyümölcs, használatok bősége és a halak gazdag választéka), addig az utolsó (a 19.) fejezetben az ásványkincsek, azaz a nemesfém- és sóbányászat kerül sorra, és legvégül az ország etnikai összetételéről ír összefoglalóan.

Kétségtelen, hogy a *Hungaria* saját korában a Magyar Királyság országleírásának a legbővebb és legadatgazdagabb darabja volt, viszont a hagyományos országleírásokhoz képest meglehetősen sok a szubjektív elem. Csak néhány példát említek: „amint az én helyettesem elmondta”, „apai unokatestvérem írta nekem”, „Thurzó Zsigmond, az én egykori nevelőm”, „az én örkanonoki helyem”.⁴⁹ De nem csak a megfogalmazás szintjén érhető ez tetten. A *Hungaria* sokkal inkább tűnik Oláh Miklós Magyarország-élményének, mint egy objektív chorographiának: a könyvben rendre Oláh rokonai bukkannak fel, legyen szó a magyar uralkodókról (a Hunyadiak), Nagyszeben történetéről (édesapja mint szászvárosi királybíró), vagy épp Havasalföldről (szintén édesapja, és öccse), stb. A mű erős elhajlása Erdély irányába szintén nem véletlen: Oláh ezt a földet ismerte a legjobban a Magyar Királyságban, ez után jött Buda és a többi királyi város, amelyekben aztán fiatal korában megfordult. Az információkhoz rokonaitól, vikáriusától, barátaitól (például Gerendi Miklóstól) jutott hozzá és ezeket meg is említette.⁵⁰ Amint említettem, olyan települések is bekerülnek az országleírásba, mint Dörgicse vagy Lánzsér, amelyek nem volnának a magyarság története szempontjából fontosak – de Oláh személyes története szempontjából nagyon is azok. Ugyanígy, a nagyobb városok közül is azokról ír hosszabban, amelyekben ő maga is megfordult, amelyekhez van kötődése: Buda, Esztergom, Visegrád, Diósgyőr, Eger és Pécs mind olyan városok, amelyek nem csupán a királyi és egyházi vezetés számára voltak fontosak, hanem Oláh számára is. És mivel bizonyos települések és helyek csak az élete későbbi éveiben váltak fontossá, ez magyarázatot ad arra is, miért kellett állandóan belejavitania később is a *Hungaria* szövegébe.⁵¹

A *Hungaria* tehát Oláh Miklós személyes hazaképe, amit önként vállalt hosszú külföldi tartózkodása idején írt egyrészt nosztalgiáját csillapítandó, másrészt kinti barátainak bemutatandó, hogy ő honnan is származik, és nem utolsósorban, ebben a művében szintén barátai előtt meg akarta csillogtatni írásművészetét, humanista

⁴⁹ „ut mihi meus retulit vicarius”, „patruelis meus scripsit ad me”, „Sigismundus Turzo episcopus, meus olim nutricius”, „custodia mea” stb.

⁵⁰ KASZA 2019, 117–118.

⁵¹ Uo., 116.

műveltségét. A terv sikerült: Oláh levelezéséből jól ismerjük, hogyan fogadták a művet a vájtfülű kollégák. Mint említettem, az első utalás a műre 1536. november 10-éről való.⁵² Felvetődik a kérdés, hogy miért nem mutatta meg Oláh a művét hamarabb a barátainak, ha tényleg elkészült vele 1536 májusában? Minden bizonynyal még dolgoztatott rajta utána is, aztán közbejött egy váratlan esemény: 1536. július 12-én elhunyt a baráti kör feje, Rotterdami Erasmus, és a jeles humanisták el voltak foglalva azzal, hogy egymással versenyezve szebbnél szebb epitaphiumokat írjanak az emlékére. Egyébként Oláh maga is így tett, s hogy ez a verse milyen nagy sikert aratott, arról elsősorban az tanúskodik, hogy két németalföldi barátja, Pieter Nanninck és Frans van Cranevelt is lefordította Oláh e görög nyelvű versét latinra.

Mindenesetre, mire eltelt pár hónap és a kéziratokból sajtó alá kezdték rendezni a gyászverseket, addigra már úgy érezhette Oláh, hogy végre előállhat a történeti munkájával, azaz munkáival: gyorsan hozzá kell ugyanis tennem, hogy igen korán már nem csupán a *Hungaria* járt kézről kézre, hanem az *Athila* is, de az egy másik tanulmány tárgyát képezi. Conrad Wackersen és Pieter Nanninckon kívül még Frans van Cranevelt neve említendő, akiről ismert, hogy lelkesedtek a *Hungariáért*.⁵³ Utóbbi kicsit később jutott hozzá a műhöz, mivel Mechelenben tartózkodott: „Már régóta vágyom rá, hogy megadassék nekem a lehetőség, hogy oda kelljen utazni, hogy a *Hungariádat* láthassam, de a szerencse eddig elirigyelte tőlünk ezt az örömet.”⁵⁴ Wackers legközelebb (mint már említettük) arról számol be, hogy az *Athilát* a *Chorographia Hungariaeval* együtt megjegyzetelte, de nem mintha ezeket meg kéne változtatni, hanem hogy így tanúsítsa, hogy végigolvasta a könyvet.⁵⁵ Frans van Cranevelt csak 1537. szeptember 30-án tud arról írni, hogy végre megkapta Oláh *Athiláját* és *Hungariáját*,⁵⁶ és azt ígéri, hogy sietni fog a *Hungaria* elolvasásával, hogy visszaküldhesse. Ezt pár napon belül abszolválja is, október 4-én már így ír: „Elolvastam, amilyen gyorsan csak tudtam, a *Hungariádat*, dicső uram, és abban egyrészt a természet jóságát, másrészt a te örökzöld tehetségedet fölöttébb megcsodáltam, hogy annyi jeles hely kincseit, annyi folyó folyását, annyi ember csodás dolgát oly pontosan körül tudtad írni, beszédeddel meg tudtad világítani.”⁵⁷

Mint az közismert, a *Hungaria* kézírata végül nem került nyomdába és 1537 után már nem találni nyomát a levelezésben, hogy még foglalkoztatná a németalföldi hu-

⁵² Conrad Wackers levele Oláhhoz, lásd OLAHUS 2022, 222. (Ep. 580.)

⁵³ Lásd bővebben: Ep. 580, Ep. 586, Ep. 589, Ep. 591, és Ep. 592.

⁵⁴ „Cupio iam pridem occasionem mihi dari istuc proficiescendi, ut Hungariam tuam videre liceat, sed hactenus fortuna nobis id genus voluptatis invidit.” OLAHUS 2022, 227. (Ep. 585.)

⁵⁵ Uo., 228.

⁵⁶ Uo., 234–235.

⁵⁷ „Perlegi, quanta potui celeritate, Hungariam tuam, Vir Ornatissime, in qua et naturae benignitatem et vivacissimum ingenium tuum sum magnopere demiratus, quo tot insignium locorum dotes, tot fluvium cursus, tot hominum praeclara facinora complecti tam exacte, tanta sermonis luce potuisti” Uo., 2:235.

manistákat. A barátok elejtett megjegyzései⁵⁸ mind arra utalnak, hogy Oláh mégsem készített olyan sok másolatot a szövegből, sőt, lehet, hogy egy vagy két példány volt összesen: egy nála, egy meg kölcsönbe, köröztetve állandóan a barátok között. Amennyiben csak egy vagy két szerzői kézirat (a V és talán az x?) létezett összesen, az még inkább megmagyarázza a *Hungaria* recepciójának a hiányát a következő két évszázadban. Szórványos recepciója kimutatható kortársainál, Gregorjanczy Pálnál és Istvánffy Miklósnál,⁵⁹ azonban az ő munkásságuk után egészen Szentiványiig várni kellett a recepció folytatására.

IRODALOMJEGYZÉK

Források

BEL 1735

BEL, Matthias: *Adparatus ad historiam Hungariae, sive collectio miscella, monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium*. Posonii, Typis Joannis Paulli Royer, 1735.

HECK 2001

HECK, Adrian van (red.): *Enee Silvii Piccolominei postea Pii PP. II De Europa*. Città del Vaticano, Biblioteca apostolica Vaticana, 2001.

FACCIOLATUS 1765

Jacobi Facciolati in Patavia Academia professoris emeriti et historici epistolae Latinae. Patavii, ex Typographia Seminarii, 1765.

KOLLARIUS 1763

KOLLARIUS, Adamus Franciscus (ed.): *Hungaria et Atila sive de originibus gentis, regni Hungariae situ, habitu, opportunitatibus et rebus bello paceque ab Atila gestis libri duo nunc primum ex codice caesareo Olahi manu emendato coniunctim editi*. Vindobonae, Typis Ioannis Thomae Trattner Caes. Reg. Aulae Typogr. et Bibliop., 1763.

KOVACHICH 1798

KOVACHICH, Márton György (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum minores hactenus inediti, synchroni, aut proxime coevi, quos e codicibus autographis, partim etiam apographis inter se rite collatis, desumptos et collectos. I*. Budae, Typis regiae universitatis, 1798.

⁵⁸ Frans van Cranevelt például csak később jutott a kézirat birtokába, akkor is csak rövid időre; Nanninck és Wackers pedig nem egy időben kezdik rajongásukat; viszont állandó visszatérő elem, hogy Oláht kéri, készítsen másolatot a számukra stb.

⁵⁹ Istvánffyról bővebben lásd a 2015-ben megrendezett tudományos konferencia tanulmánykötetét: ÁCS – TÓTH 2018.

OLÁH 1977

OLÁH Miklós: *Athila*. Szerkesztette & fordította KULCSÁR Péter, 329–390. Magyar remekírók. Budapest, 1977.

OLÁH 2000

OLÁH Miklós: *Hungária*. Fordította NÉMETH Béla. Budapest, 2000.

OLAHUS 2022

OLAHUS, Nicolaus: *Epistulae 1534–1553*. Ed. Emőke Rita SZILÁGYI. Tomus 2. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova, XIX. Budapest, 2022.

OLAHUS 1938

OLAHUS, Nicolaus: *Hungaria – Athila*. Szerkesztette Colomannus EPERJESSY és Ladislaus JUHÁSZ. BSMRAe: Saeculum XVI. Budapest, 1938.

REICHERSDOFF 1994

REICHERSDORFF, Georg: *Erdély és Moldva leírása, 1550: Chorographia Transilvaniae, Chorographia Moldaviae*. Fordította SZABADI István. Debrecen, 1994.

SZELESTEI 1993

SZELESTEI N. László (szerk.): *Bél Mátyás levelezése*. Magyarországi tudósok levelezése 3. Budapest, 1993.

WRANCIUS 1944

WRANCIUS, Antonius: De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpinae, 1536–1538. In: *Expeditionis Solymani in Moldaviam et Transsylvaniam libri duo; De situ Transsylvaniae, Moldaviae et Transalpinae liber tertius*. Szerkesztette Colomannus EPERJESSY, 29–47. BSMRAe: Saeculum XVI. Budapest, 1944.

Szakirodalom

ÁCS – TÓTH 2018

ÁCS Pál és TÓTH Gergely (szerk.): „*A magyar történet folytatója*”. *Tanulmányok Istvánffy Miklósról*. Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes. Budapest, 2018.

FAZEKAS 2021

FAZEKAS István: *A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*. Budapest, 2021.

FODOR 1987

FODOR, István: Eine bisher unbekannte handschriftliche Variante von Nicolaus Olahus' *Hungaria*. Fakten und Probleme hinsichtlich der Entstehung des Werkes. *Hungarian Studies*, 3, 1–2. sz. (1987), 47–84.

FODOR 1990

FODOR, István: *Oláh Miklós Hungariája. Egy eddig ismeretlen kézirat és a magyar nyelvi adatok tanulságai*. Humanizmus és reformáció. Budapest, 1990.

HUNFALVY 1891

HUNFALVY Pál: Oláh Miklós családi viszonyai és Hungariája. *Irodalomtörténeti közlemények*, 1, 1. sz. (1891), 35–40.

KARDOS 1955

KARDOS Tibor: *A magyarországi humanizmus kora*. Budapest, 1955.

KASZA 2016

KASZA Péter: Megjegyzések Tranquillus Andronicus 1541-es törökellenes beszédéről. In: *In via eruditionis: Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*. Szerk. BITSKEY István és mtsai. Debrecen, 40–49., 2016.

KASZA 2019

KASZA, Péter: Miklós Oláh's Hungaria: Sources and Context. In: *Nicolaus Olahus 450: Proceedings of the International Conference on the 450th Anniversary of Nicolaus Olahus' Death. Nicolaus Olahus 450: Tagungsband der internationalen Konferenz zum 450. Todestag von Nicolaus Olahus*, szerkesztette Emőke Rita SZILÁGYI, Wien: Institut für Ungarische Geschichtsforschung; Balassi Institut – Collegium Hungaricum Wien, 107–121., 2019.

KASZA 2025

KASZA Péter: Írni, szerkeszteni, kiadni: Velius De bello Pannonico című műve a megírástól a 18. századi első kiadásig. In: *A könyv a kora újkori Kárpát-medence művelődésében*. Szerk. PAPP Ingrid. Budapest, 37–46., 2025.

NEAGU 2003

NEAGU, Cristina: *Servant of the Renaissance. The Poetry and Prose of Nicolaus Olahus*. Bern, 2003.

SZILÁGYI 2014

SZILÁGYI Emőke Rita: Zur Überlieferungsgeschichte von Nicolaus Olahus' Hungaria. In: *Wiener Archivforschungen = Bécsi levéltári kutatások: Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas = Ünnepi tanulmányok a bécsi magyar delegátus, Fazekas István tiszteletére*. Szerkesztette Zsuzsanna CZIRÁKI – Anna FUNDÁRKOVÁ – Orsolya MANHERCZ – Zsuzsanna PERES – Márta VAJNÁGI: PUGW. Wien: Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, Balassi Institut Collegium Hungaricum, Wien, Ungarische Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, 69–75., 2014.

SZILÁGYI 2017

SZILÁGYI Emőke Rita: Oláh Miklós, a simándiak és a lingua caecorum. *Doromb*, 5 (2017), 13–23.

TÓTH 2019

TÓTH, Gergely: The First Edition of Nicolaus Olahus' Hungaria in Matthias Bel's Adparatus (1735). In: *Nicolaus Olahus 450: Proceedings of the International Conference on the 450th Anniversary of Nicolaus Olahus' Death. Nicolaus Olahus 450: Tagungsband Der Internationalen Konferenz Zum 450. Todestag von*

Nicolaus Olahus. Red. Emőke Rita SZILÁGYI. Vienna: Institut für Ungarische Geschichtsforschung; Balassi institut – Collegium Hungaricum Wien, Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv, 123–142., 2019.

UNTERKIRCHER 1976

UNTERKIRCHER, Franz: *Die datierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek von 1501 bis 1600*. Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich 4. Wien, 1976.